

L'IMPACTE D'UNA PANDÈMIA. LA PESTA I EL TREBALL DOMÈSTIC FEMENÍ A LA VALÈNCIA DE 1647-1648¹

Isabel Baixauli Juan

Universitat de València

Resum: L'episodi epidèmic de la pesta (1647-1648) va tindre un gran impacte demogràfic i socioeconòmic a la ciutat de València i rodalies. Els grups més vulnerables van patir un major impacte de l'epidèmia no sols emmalaltint sinó vivint mancances econòmiques. Les xiquetes vingudes de pobles –tant de les comarques valencianes com aragoneses– van entrar a servir en les cases dels distints grups socio-professionals de la ciutat de València. Moltes d'elles, la pesta les va trobar fetes unes dones necessitant el coixí econòmic de les soldades ara per a sustentar-se, recuperar la salut, finançar el dot, tornar a casa, deixar un patrimoni com herència o pagar els rituals catòlics del seu soterrar. En temps del contagi les serventes sense treball esdevien molt vulnerables.

Paraules clau: dona – treball domèstic – València – pesta – pandèmia – segle XVII.

Abstract: The plague epidemic episode (1647-1648) had a great demographic and socio-economic impact on the city of Valencia and its surroundings. The greatest impact of the epidemic was suffered by the most vulnerable groups, not only becoming ill as well experiencing economic hardship. The children coming from towns –both in the Valencian and Aragonese regions– came to serve in different socio-professional houses in the city of Valencia. The plague found many of them needing the economic resource of their salaries now to support themselves, regain their health, finance their dowry, return home, leave a patrimony as an inheritance or pay the Catholic rituals of their bury. In times of contagion, servants without job became very vulnerable.

Key words: women – domestic work – city of Valencia – plague – pandemic – 17th century.

PER a la ciutat de València els sis-cents fou una centúria amb moltes dificultats (demogràfiques, climàtiques, bèl·liques, socials, econòmiques, epidèmies, avingudes del Túria, bandositats, revoltes...). El primer sotrac gros va arribar el 1609 amb l'expulsió de la població morisca i el conseqüent impacte econòmic. Es va sumar la desfeta de la Taula de canvis.² La societat

¹ El present article forma part del projecte becat Proyecto PGC2018-097011-B-I00: "Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral" del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

² A. Felipe Orts, *Las arcas de la ciudad. Gestión municipal e intervencionismo real en Valencia (1517-1707)*, València (2008) pp. 171 i 202-213; M. S. Reizàbal Garrigosa, "La crisis financiera de la ciudad de Valencia en el siglo XVII", *Pedralbes*, 13-I (1993), pp. 521-534.

valenciana va haver de trobar estratègies per a sobreviure—hi, reactivant el consum amb el microcrèdit, fiant-ne els millors clients i intensificant l'endeutament interpersonal,³ a més de sumant la xarxa de solidaritats (tant familiars⁴ com professionals,⁵ procedència geogràfica,⁶ verticals,⁷ veïnals, etc.). La Guerra dels Trenta Anys (1618-1648) no va ajudar, desencadenant revoltes internes i prolongant les necessitats militars amb la conseqüent càrrega impositiva i empobriment de la població. En aquest greu context va esclatar la pesta de 1647-1648.

Tot això s'havia traduït a l'economia familiar. Les famílies sense recursos s'hi havien d'enfrontar amb poques opcions, alleugerint boques, és a dir afermant les filles i fills amb capacitat per a treballar. La descendència deixava la casa paterna ben aviat, amb set o vuit anys. Pràctica habitual entre les famílies de l'Europa urbana dels sis-cents, els individus no vivien amb els seus progenitors els anys previs al món adult.⁸ Ells eren afermats com a aprenents d'un ofici, rebent una formació reglada, i elles com a serventes, adquirint una formació informal, des de l'Edat Mitjana.⁹ Les diferències de gènere es manifestaven: l'esfera pública i l'esfera privada, el treball productiu i el treball domèstic reproductiu.¹⁰

METODOLOGIA PER A CONÈIXER L'IMPACTE DE LA PESTA DE 1647-1648 AL TREBALL DOMÈSTIC FEMENÍ

Entre 1647 i 1648 la ciutat de València va viure un dels episodis més grossos de pesta.¹¹ Durant mesos la malaltia es va ensenyorir dels espais pú-

³ I. A. Baixauli Juan, "L'esdeveniment de la restitució del dot i del creix. La fi de la unitat del patrimoni familiar", *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*, València (2003) pp. 169-183, especialment pp. 178-186.

⁴ I. A. Baixauli Juan, *Casar-se...*

⁵ I. A. Baixauli Juan (ed.), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, 2001.

⁶ I. A. Baixauli Juan, "Pobresa i assistència a la vila d'Ontinyent durant l'Antic Règim: La fundació de l'obra pia de Joan Segrià", *Almaig*, IX (1994), pp. 124-133; *Casar-se...*, p. 87; *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*, València (2020), pp. 303-306.

⁷ I. A. Baixauli Juan, "Pobresa...", pp. 124-133, *Casar-se...*, p. 87.

⁸ M. Aymard, "Amistad y convivencia social", *Historia de la vida privada. Del Renacimiento a la Ilustración*, Madrid, 1991, vol. IV, p. 57-101.

⁹ J. Aparici Martí, "Aprender un oficio y servir. Perspectivas laborales para los jóvenes del Alto Palancia en el siglo XV", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIII-IV (octubre-desembre, 1997), pp. 485-505.

¹⁰ A. Aguado, "Treball, gènere i identitat femenina a la societat valenciana contemporània", *Cuadernos de Geografía*, 64 (1998), pp. 325-337, especialment 326; M. Carbonell Esteller, "Trabajo femenino y economías familiares", *Historia de las mujeres en España y América Latina, El mundo moderno*, Madrid, 2006, vol. II, pp. 237-262.

¹¹ J. Casey, *España en la Edad Moderna. Una historia social*, València, 2001, pp. 73-74; M. Peset—S. La Parra—M. F. Mancebo—J. L. Peset—E. Arquiola—M. V. López—M. A. Cervera, "La demografía de la peste de Valencia de 1647-1648", *Asclepio*, 26/27 (1974-1975), pp. 197-232.

blics i privats de la ciutat, paralitzant l'activitat econòmica (portuària, comercial i artesana) com ens explicaren contemporanis (el dominic Gavaldà,¹² el jesuïta P. Vicente Alcayna¹³ i les ratlles del notari Aleixandre Ripoll).¹⁴ En aquells anys, la por a la malaltia hi era present a la vida quotidiana com més tard a Barcelona (1651) o a Londres (1666). Un barceloní com l'assaonador Miquel Parets ho va viure de primera mà per a escriure'n.¹⁵ Ell va veure com canviaren les relacions interpersonals per la pesta.¹⁶ La por va esdevenir motor de molts comportaments individuals a València o a Barcelona, també el de moltes dones afermades de xiquetes. En aquest article pretenem posar la lupa en el comportament d'aquestes dones invisibles en temps de pesta. A Europa s'ha tractat el treball femení en pandèmia exercint de sanitàries així com els canvis que van viure les dones a les seues vides.¹⁷

Nosaltres volem comparar els patrons de comportament entre les serventes de 1647-1648 i les dels sis-cents, a partir d'un estudi general.¹⁸ La font documental elegida és la de la cort del Portant-veus de Governador, exactament les sol·licituds de pagament salarial.¹⁹ Les dades de l'estudi ens donen un patró de comportament que volem comparar-ne amb el de 1647 i 1648. Excepte excepcions, la majoria de les sol·licituds foren presentades per dones sanes que davant la pesta volien recuperar el seu coixí econòmic. En el transcurs dels dos anys de pesta (1647 i 1648) la carrega documental escollida va minvar, culminant l'any 1649, sense cap sol·licitud i amb moltes planes en blanc.²⁰ Aquesta alteració documental és la primera conseqüència directa de la pesta, però n'hi haurà d'altres que obtindrem comparant els patrons de comportament de les sol·licitants del segle XVII amb els de les de 1647 i 1648. Dels molts paràmetres d'anàlisi ens quedem amb tres: l'origen geogràfic i sociològic de les serventes, el mercat socioeconòmic del treball domèstic femení i la motivació de la demanda del sou.²¹ Els resultats de les comparacions els complementarem amb les trajectòries laborals específi-

¹² F. Gavaldà, *Memoria de los sucesos particulares de Valencia, y su reino en los años mil seiscientos cuarenta y siete, y cuarenta y ocho, tiempo de peste*, Valencia, 1651.

¹³ *Apuntamientos de lo sucedido en Valencia particularmente en la Casa Profesa de la Compañía de Jesús de los últimos de Julio en adelante*.

¹⁴ Arxiu de Protocols del Col·legi del Patriarca (APP), 12.407, Ripoll, Alexandre, 1647: "...en este any per lo mes de Agost fonch nostre Señor per nostros pecats enviar pesta a València y moriren pus de vint-y-cinch mil personas y era en tanta manera que sols en la semana de tots Sans moriren tret per conte dos mil y set sentes personas no obstant que havia fugit la tercera part de la gent".

¹⁵ M. Parets, *Dietari d'un any de pesta. Barcelona 1651*, Vic, 1989.

¹⁶ V. J. Escartí, "La memòria de la pesta: notes de lectura a propòsit dels escrits de Miquel Parets", *L'Aiguadolç*, 21 (1995), pp. 65-70.

¹⁷ R. Rideal, *1666: Plague, War and Hellfire*, Londres, 2016.

¹⁸ I. A. Baixauli Juan, *El treball domèstic femení...*

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Arxiu del Regne de València (ARV), Governació, Judiciari, 2.059 (1647) i 2.062 (1648).

²¹ I. A. Baixauli Juan, *El treball domèstic femení...*, pp. 75-300.

ques, fent servir la biografia com eina metodològica valoritzada historiogràfica més actual,²² tant en la més innovadora,²³ influenciada en la microhistòria²⁴ com en la tradicional.²⁵ Confeccionarem breus biografies laborals amb la parca informació que ens proporciona la font judicial com hem fet en altres ocasions.²⁶

LES MIGRACIONS FEMENINES. L'ORIGEN GEOGRÀFIC

Les sol·licitants venien de pobles com sabem per altres estudis.²⁷ Moltes eren valencianes i unes altres de fora. La ciutat de València tenia una forta atracció entre la població femenina, tant de les comarques valencianes com de les terres foranies veïnes (aragoneses, castellanès i catalanes), per la seua condició d'una de les seixanta ciutats més poblades d'Europa,²⁸ a més d'espai de producció²⁹ i consum de gran importància com seu de moltes institucions.³⁰ Aquest dinamisme feia de València una ciutat molt atractiva per a la migració femenina. Per a explicar de quines zones venien hem de conèixer les vies de comunicació que enllaçaven la ciutat de València amb altres territoris. De fet, com a cap i caps articulava la xarxa viària del país, definida

²² M. G. Pérez, "La biografía en la actual historiografía contemporánea española", *Espacio, tiempo y forma. Historia Contemporánea*, 10 (1997), pp. 407-439; F. J. Peña Pérez, "El Renacimiento de la Biografía", *Edad Media. Revista de Historia*, 5 (2002), pp. 39-66; J. F. Pardo Molero, "La biografía en la historiografía modernista española. De la práctica a la teoría," *Estudios*, 28, València (2002), pp. 407-420; V. M. Núñez García, "La Biografía com género historiográfico desde la Historia Contemporánea Española," *Ereba. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, 3 (2013), pp. 203-226.

²³ J. Colins Davis—I. Burdiel (eds.), *El otro, el mismo. Biografía y autobiografía en Europa (siglos XVII-XX)*, Valencia, 2005; N. Z. David, *El regreso de Martín Guerre*, Barcelona, 1984; *Mujeres en los márgenes: tres vidas en el siglo XVII*, Madrid, 1999 y *León el africano: un viajero de dos mundos*, València, 2008; M. Bolufer, *La vida y la escritura en el siglo XVIII. Inés Joyes apología de las mujeres*, València, 2008 y "Multitudes de yo biografía y historia de las mujeres", *Ayer*, 93 (2014), pp. 85-116.

²⁴ C. Ginzburg, *El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI*, Barcelona, 2009; G. Levi, "Sobre microhistoria", *Formas de hacer historia*, Madrid, 2009, pp. 119-143.

²⁵ C. Seco Serrano, "La biografía como género historiográfico", *Colección de Ensayos*, Madrid, 1975, pp. 3-12.

²⁶ I. A. Baixauli Juan, "El treball domèstic femení a la València dels sis-cent. De Polònia Seu a la casa de mossén Aierdi", *Estudios*, 30 (2004), pp. 133-156, "La mirada dels altres. El treball domèstic femení a la València dels segles XVII-XVIII", *Identitats i violències. Documentació i literatura*, Catarroja, 2021, pp. 139-162.

²⁷ I. A. Baixauli Juan, "El treball femení i els moviments migratoris", *El treball domèstic femení...*, pp. 75-128, "El treball com a domèstiques...", *Casar-se...*, pp. 37-51.

²⁸ O. Zeller, *Historia de la Europa urbana. III. La ciudad moderna*, València, 2010, p. 22.

²⁹ I. A. Baixauli Juan, *Els artesans de la València...*

³⁰ V. Giménez Chornet, *Compte i raó. La hisenda municipal de la ciutat de València en el segle XVIII*, València, 2001, pp. 45-47.

pel medi físic. Els grans eixos articuladors del territori estaven constituïts per la gran ruta mediterrània, de Barcelona fins a Múrcia, i una altra que unia València amb la Meseta. La connexió amb Catalunya partia de Tortosa i seguia en terres valencianes per Traiguera, Sant Mateu, la Salzadella, les Coves de Vinromà, Cabanes, la Pobla de Tornesa, Borriol, Vila-real, Nules, Almenara, Sagunt, Massamagrell fins a València, predominant l'interior a la costa. Per a anar a la Meseta hi havia la ruta del nord, per Quart, Xiva, Set Aigües, Requena i Utiel, i la del sud, per Xàtiva, Almansa i Albacete. El mateix passa entre València i Aragó, amb una doble ruta; una per la vall del Palància, per Segorb, Xèrica i Viver, i l'altra per Almenara, Nules, Vila-real, Borriol, la Pobla Tornesa, Catí, Vallivana, Morella.³¹ S'ha de sumar la xarxa de vies pecuàries –de transhumància i d'accés al mercat, València– connectant amb Aragó, la Meseta i Andalusia.³²

La majoria de les sol·licitants, quasi el vuitanta-un per cent, vint-i-una de vint-i-sis, havien vingut de terres valencianes, i un poc més d'un dinou per cent eren aragoneses, cinc. Si comparem aquestes dades amb les de tota la centúria, veiem durant 1647 i 1648 com es reforça el paradigma del segle XVII. Són les aragoneses i, sobretot, les valencianes, el contingent més nombrós. La ciutat de València recorria a les valencianes de comarques i, en segon lloc, a les aragoneses.

FIG. 1. ORIGEN DE LES SERVENTES

	1647		1648	
	Nº	%	Nº	%
Catalunya			12	1,29
Castella			18	1,94
Aragó	5	19,23	157	16,88
França			4	0,43
Pais Valencià	21	80,77	739	79,46
	26		930	

Font: Llibre *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*. A.R.V, Governació, Judiciari.

³¹ J. Piqueras Haba—C. Sanchis Deusa, “L'estat de la xarxa viària valenciana en els segles XVI i XVII”, *L'organització històrica del territori valencià*, València, 1992, pp. 79-82.

³² J. Piqueras Haba—C. Sanchis Deusa, “Ordenació del trànsit ramder: les vies pecuàries. Transhumància i accés a mercats de consum”, *L'organització històrica...*, pp. 115-122.

Si filem prim, podem analitzar de quines comarques aragoneses venien. L'explicació la trobarem en les connexions entre Aragó i la ciutat de València (tant la xarxa viària com pecuària), la proximitat i la delimitació dels accidents geogràfics com el riu Ebre. La pauta establerta en altres estudis es reforça, així totes les serventes venien de comarques aragoneses ubicades al sud de l'Ebre. De les cinc aragoneses, dues venien de Gudar-Javalambre, en concret de Mançanera, una de Conques Minerres, una altra de Jiloca i una cinquena d'Aragó genèricament.

Les dues donzelles de Mançanera eren filles de llauradors, havien treballat en casa de dos ciutadans i estaven necessitades com van testimoniar compatriotes seus, demostrant les solidaritats entre aragonesos. Isabel Nicolau, filla de Roque, en can Pere Ivars molt necessitada com van testimoniar el llaurador Pere Martínez i el sastre d'Albentosa Sebastià Navarro.³³ Ana Barceló, filla de Jeroni, a can Pere Joan amb necessitat de vestir-se com van testificar dos llauradors de Mançanera, Jaume i Domingo Pastor.³⁴ La de Conques Minerres era Àgueda Biel de Montalbán. Ella havia treballat en casa del torcedor Joan Àngel Fabregues i el 1647 anava necessitada i baldada.³⁵ De la comarca de Jiloca, Anna Colas de Simpra s'havia casat amb el llaurador Joan Marín com sabien Leonor Esteván de Colas i el ciutadà Josep Vives. Ella havia treballar a casa del notari Batiste Rodríguez.³⁶ L'aragonesa Anna Maria Catre necessitava de la soldada en casa del difunt pastor Morell i dona, Maria Vicent, perquè estava impossibilitada per a treballar com sabien l'espardenyer Bertomeu Miquel i Vicenta Martínez i de Mango,³⁷ posant fi la seua vida laboral.

³³ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 8, 27 d'agost de 1648.

³⁴ *Ibidem*, mà 9, 16 de novembre de 1648.

³⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 1, f. 32 r, 28 de gener de 1647, "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Instant y requirent Jusep Forès, pare de orfens dlla present ciutat. Vista una tachació feta per dit requirent en dit nom en lo primer del mes de agost de l'any proppassat 1646 ab la qual *de ductis de ducendis* tacha per soldada guanyada per Agueda Biel de Montalvan en la casa y servey de Joan Àngel Fabregues, torcedor, setze lliures. Attès que per ocular inspecció és veu la dita requirent estar despullada y baldada y impossibilitada de servir en ninguna part, per lo qual li és forçós anar-se'n a sa terra y ha constatat tenir de present comodat per a anar-se'n. Perço *providet* y ab la present condemna al dit Joan Àngel Fabregues, torcedor, en què dins tres dies done y pague al dit requirent en dit nom les desudites setze lliures de dita soldada per a què aquell com a pare de orfens la reprete a la dita Agueda Biel, de tal manera que li pareixera ser menester facta confeisiones per aquell *Receptum Salvador*".

³⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 1, 8 de gener de 1647.

³⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 28 d'abril de 1648: "...consta la dita Anna Maria Catre estar tullida e impossibilitada de servir y que per dita rahó se'n va a sa terra que està en lo Regne de Aragó y té necessitat de dit diner per a repretar-se y anar-se'n".

FIG. 2. LES COMARQUES VALENCIANES D'ORIGEN

	1647-1648		1600	-1700
	Nº	%	Nº	%
Els Ports	1	4,35	29	3,93
La Plana Alta	1	4,35	22	2,98
La Plana Baixa	1	4,35	37	5,01
Racó d'Ademús	1	4,35	26	3,52
Alt Palància	2	8,70	96	13,01
Serrania	7	30,43	91	12,33
Foia de Bunyol	1	4,35	5	0,68
Camp de Morvedre	2	8,70	28	3,79
Horta Sud	5	21,74	74	10,03
Ribera Alta	1	4,35	22	2,98
El Comtat	1	4,35	2	0,27
	23		738	

Font: Llibre *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*. A.R.V, Governació, Judiciari.

Les vint-i-tres valencianes eren el contingent majoritari, cap era de la ciutat de València ni de l'Horta Nord, però sí de l'Horta Sud, cinc, el segon contingent més nombrós. La majoria d'elles havien vingut de les comarques de l'interior i del nord. Tendència que havien vist en altres estudis i es reforça a 1647 i 1648. Una vegada més, la connexió de la ciutat de València amb les comarques d'interior i del nord, mitjançant les vies de comunicació i pecuàries, explica la tendència. La migració femenina interna estava definida pels mateixos paràmetres: proximitat com el cas de les cinc de l'Horta Sud, les moltes coses que ofería la ciutat de València a les jovenetes i les connexions.³⁸ Destaca el pes de la Serrania, tendència observada per a tota la centúria i reforçada als anys del contagi. Com vam senyalar en un altre treball, el moviment migratori femení, tant de la Serrania com de l'Alt Palància, respon un comportament estable, fruit de les anades i vingudes de mà d'obra femenina durant generacions i dels múltiples vincles.³⁹

³⁸ I. A. Baixauli, "El treball femení i els moviments migratoris", *El treball domèstic femení...*, pp. 75-128, en concret p. 108.

³⁹ *Ibidem*, pp. 75-128, en concret p. 105.

La potent vinculació de la Serrania amb la ciutat de València com corredor natural entre les terres aragoneses i la planura explica el nombre de serventes: dues d'Alcubles (Caterina Gómez⁴⁰ i Àngela Vicent),⁴¹ altres dues d'Alpuente (Maria García⁴² i María Herrero),⁴³ una d'Ares d'Alpuente (Isabel Álvaro),⁴⁴ altra de Xestagar (Joana Juste)⁴⁵ i de Xelva (Maria García de Xelva).⁴⁶ La connexió Morella (Els Ports)–València s'evidencia amb Josepa Penarroja, serventa en can Andreu Miquel,⁴⁷ continua cap al sud amb Anna Maria Cervera de Corves (Plana Alta),⁴⁸ Maria Garrigues d'Onda (Plana Baixa),⁴⁹ Úrsula Verges de Viver (Alt Palància),⁵⁰ Vicenta del Pobo de Segorb (Alt Palància),⁵¹ Úrsula Sancho de Gilet (Camp de Morvedre),⁵² Úrsula Pasqual de Vall de Segó (Camp de Morvedre).⁵³ La ciutat de València tenia certa atracció cap a les comarques del sud; especialment l'Horta Sud amb Isabel Company de Torrent,⁵⁴ Angelica Llopis de Xirivella,⁵⁵ Esperança Naxer de Russafa,⁵⁶ Teresa Vicenta Perales de Silla,⁵⁷ i Ana Sans d'Alaquàs,⁵⁸ i de forma simbòlica la Ribera Alta amb Serafina Estrada d'Alginet⁵⁹ i el Comtat amb Maria Castelló de Concentaina.⁶⁰

QUI LES HAVIA CONTRACTAT

La contractació era un acte jurídic amb obligacions i com a tal el *pater familia* n'exercia. Per altres estudis sabem que els contractants eren quasi sempre homes i una minoria dones,⁶¹ perquè uns tenien una responsabilitat jurídica en tot el que signaven i les altres no. Els recursos econòmics esta-

⁴⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 10, 24 de desembre de 1648.

⁴¹ *Ibidem*, mà 2, 14 de febrer de 1648.

⁴² *Ibidem*, mà 2, 18 de maig de 1648.

⁴³ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 4, 18 de maig de 1647.

⁴⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 2, 5 de març de 1648.

⁴⁵ *Ibidem*, mà 4, 27 de maig de 1648.

⁴⁶ *Ibidem*, mà 8, 21 d'octubre de 1648.

⁴⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 7, 2 d'octubre de 1647.

⁴⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 17 de març de 1648.

⁴⁹ *Ibidem*, mà 7, 12 de setembre de 1648.

⁵⁰ *Ibidem*, mà 3, 13 de juny de 1648.

⁵¹ *Ibidem*, mà 9, 14 de novembre de 1648.

⁵² *Ibidem*, mà 3, 16 de març de 1648.

⁵³ *Ibidem*, mà 7, 22 de setembre de 1648.

⁵⁴ *Ibidem*, mà 1, 1 de febrer de 1648.

⁵⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 7, 2 de setembre de 1647.

⁵⁶ *Ibidem*, mà 7, 2 de setembre de 1647.

⁵⁷ *Ibidem*, mà 7, 1 de juliol de 1647.

⁵⁸ *Ibidem*, mà 7, 2 de setembre de 1647.

⁵⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 5, 20 d'agost de 1648.

⁶⁰ *Ibidem*, mà 2, 2 de març de 1648.

⁶¹ I. A. Baixauli, "El treball femení i els moviments migratoris", *El treball domèstic femení...*, pp. 75-128, en concret p. 108.

ven majoritàriament en mans masculines, si bé hi havia dones que posseïen propietats i béns materials. Les dones no eren caps de família, excepte excepcions, com ara les vídues que podien exercir de *pater familia*. Si agafem les dades de la centúria, s'evidencia que quasi un 81 per 100 de les sol·licitants havien estat contractades per homes, i quasi un 19 per 100 eren dones. Durant 1647-1648 la tendència es reforça quasi totes les sol·licitants havien estat contractades per homes, quasi un 92 per 100, i un grapat menut per dones, una mica més d'un 8 per 100.

FIG. 3. EL SEXE DELS CONTRACTANTS

<i>Sexe dels Contractants</i>	<i>Nº</i>	<i>%</i>	<i>Nº</i>	<i>%</i>
a) Homes	91	91,92	3.588	80,87
b) Dones	8	8,08	836	18,84
c) Homes i dones	0	0,00	13	0,29
Total	99		4.437	

Font: Llibre *El treball domèstic femeni a la València del segle XVII*. A.R.V, Governació, Judiciari.

La vídua de Montanyés, Justina Feo, havia contractat dues serventes per a sa casa, Paula Albalat⁶² i Àngela Armengol.⁶³ Una altra vídua, Vicenta Monròs i de Bonet, tenia dues Josepa Segarra⁶⁴ i Maria Tora.⁶⁵ Tant Justina com Vicenta eren unes vídues amb recursos i capacitat jurídica per a disposar a casa seua de serventes. La vídua de Sanchis, Úrsola Vera, havia perdut la vida, possiblement per la pesta, i l'administrador de la seua anima, el mossén Martí Tallada, es va fer càrrec de pagar la soldada a la donzella Felícia Gil.⁶⁶ També havia mort Maria Ferrer i el seu administrador, el pavorde Jeroni Trilles, havia de pagar la soldada a la donzella Lluïsa Arinyo.⁶⁷ Una altra vídua, Isabel Pallarés i de Ferrer, havia contractat com a serventa Maria Herrero.⁶⁸ Més vídues foren la de Barcena, Isabel Joan Garivo, contrac-

⁶² ARV, Governació, Judiciari, 2044, mà 2, 15 d'abril de 1641.

⁶³ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 2, 19 de febrer de 1647.

⁶⁴ *Ibidem*, mà 1, 4 de febrer de 1647. "Consta la dita Jusepa Segarra estar malalta en poder de barber y que té precisa necessitat per a curar-se".

⁶⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 7, 9 de setembre de 1648.

⁶⁶ *Ibidem*, mà 5, 23 de juny de 1648.

⁶⁷ *Ibidem*, mà 8, 14 d'octubre de 1648.

⁶⁸ *Ibidem*, mà 2, 5 de març de 1648.

tant de Vicenta del Povo,⁶⁹ la del ciutadà Josep Surbano, Serafina Sentamaria, per a qui havia treballat Serafina Estrada,⁷⁰ i la darrera la de Palau, Josepa Besto, contractant i més tard responsable de pagar-li al marmessor de Francesca Alemany.⁷¹ Les vuit dones contractants eren vídues i amb aquesta condició si ho podien fer perquè tenien la capacitat jurídica.

En altres estudis,⁷² hem vist que tots els segments socio-professionals de la ciutat de València estan representats, més o menys, en proporció al pes poblacional. L'explicació la trobàvem en què era molt barat contractar xiquetes en un principi sols calia donar-los un sostre, menjar i beure, a més de roba i calçat. Si analitzem les dades del període del contagi, estan representats també tots els grans grups socio-professionals de la ciutat, però el pes proporcional no està vinculat al pes demogràfic. La tendència observada es trenca i s'evidencia una altra, basada en la disponibilitat de recursos econòmics i no en el pes demogràfic. Tant el patriciat urbà com el clergat i els professionals del comerç, de la restauració i hostaleria eren els contractants que tenien major pes a la pesta que a les dades de tota la centúria. Sempre tenint en compte que estem davant d'una mostra molt reduïda, en el cas del membre de la restauració i hostaleria. Quasi igual, una mica més, és el pes dels contractants del sector primari. Els altres dos grups sociològics de la ciutat tenen un comportament diferent durant la pandèmia respecte a tot a la centúria. Entre quatre i sis punts menys diferenciava el pes dels artesans, notaris i petits membres de l'administració en temps de pesta de les dels sis-cents. Aquestes diferències ens permet observar com les sol·licitants havien estat contractades pels sectors de la ciutat amb més recursos i que podien enfrontar-se amb majors possibilitats les maldades com el contagi. El coixí de la disponibilitat podia explicar aquest comportament diferenciat.

El senyor de Villoris, Pere Joan Palomares, havia tingut entre el seu seguici de servents Úrsula Sancho de Xilet que al temps es va casar amb el llaurador Josep Ripoll.⁷³ Giner Rabassa de Perelló va comptar amb els serveis de Josepa Civera de Iatova. Ella es va casar amb el llaurador, Joan de Modexa.⁷⁴ Membres de la magistratura com Onofre Guinart,⁷⁵ Francesc Escorcía⁷⁶ i Carles del Mor⁷⁷ disposaven a sa casa de serventes. Altres membres del patriciat

⁶⁹ *Ibidem*, mà 9, 14 de novembre de 1648.

⁷⁰ *Ibidem*, mà 5, 20 de juny de 1648.

⁷¹ *Ibidem*, mà 3, 31 de març de 1648: "...requirient Pere Ortin, notari, marmessor de la anima de la *quondam* Francisca Alemany, doncella, consta ab nominació feta per lo ohidor de causes pies en 17 de mars proposat del corrent any.dotze lliures quatre diners. clausula del trestament rebut per dit Ortin en 27 de octubre de l'any proposat".

⁷² I. A. Baixauli Juan, "El mercat sociològic del treball femení", *El treball domèstic femení...*, pp. 129-193, "El treball com a domèstiques...", *Casar-se...*, pp. 37-51.

⁷³ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 16 de març de 1648.

⁷⁴ *Ibidem*, mà 7, 26 d'agost de 1648.

⁷⁵ *Ibidem*, mà 2, 13 de març de 1648, f. 92.

⁷⁶ *Ibidem*, mà 7, 12 de setembre de 1648.

⁷⁷ *Ibidem*, mà 2, 14 de febrer de 1648.

FIG. 4. L'ORIGEN SOCIO-PROFESSIONAL DELS CONTRACTANTS

Grup socio-professional dels Contractans	1647- 1648		1600- 1700	
	N	%	Nº	%
1.- Patriciat urbà	25	30,86	751	25,72
2.- Món eclesiàstic	5	6,17	93	3,18
3.- Notaris i món d'administració	8	9,88	404	13,84
4.- Sector sanitari no universitari	1	1,23	88	3,01
5- Món del comerç	15	18,52	447	15,31
6.- Món de restauració i hostaleria	1	1,23	20	0,68
7.- Món artesanal	21	25,93	926	31,71
8.- Sector primari	6	7,41	178	6,10
TOTAL	43		2920	

Font: Llibre *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*. A.R.V, Governació, Judiciari.

urbà amb serventes eren don Joan Milà,⁷⁸ don Otxer Català,⁷⁹ don Miquel Sanchiz Dalmau,⁸⁰ i don Bernat de Soto.⁸¹ El doctor en medicina Batista Borràs tenia la serventa Joana Calbo.⁸² Els ciutadans Gabriel Linyan,⁸³ Mauro Balsisqueta,⁸⁴ Melcior Maluenda,⁸⁵ Marc Roig,⁸⁶ Gaspar Fuster,⁸⁷ Francesc García,⁸⁸ Joan Lluc Ivars,⁸⁹ Vicent Funés,⁹⁰ Llorens Carbonell,⁹¹ Pere Ivars,⁹² Pere Joan,⁹³ Francesc Monter⁹⁴ i la vídua de Josep Surburbano, Serafina Sen-

⁷⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 16 d'abril de 1647.

⁷⁹ *Ibidem*, mà 1, 9 d gener de 1647.

⁸⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 7, 12 d setembre de 1648.

⁸¹ *Ibidem*, mà 6, 20 de juliol de 1648.

⁸² *Ibidem*, mà 9, 14 de novembre de 1648.

⁸³ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 16 d'abril de 1647.

⁸⁴ *Ibidem*, mà 7, 24 de setembre de 1647.

⁸⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 31 de gener de 1648.

⁸⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 6, 12 d'agost de 1647.

⁸⁷ *Ibidem*, mà 4, 8 de maig de 1647.

⁸⁸ *Ibidem*, mà 7, 24 de setembre de 1647.

⁸⁹ *Ibidem*, mà 3, 12 d'abril de 1647.

⁹⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 31 de març de 1648.

⁹¹ *Ibidem*, mà 6, 21 de juliol 1648.

⁹² *Ibidem*, mà 8, 27 d'agost de 1648.

⁹³ *Ibidem*, mà 9, 16 de novembre de 1648.

⁹⁴ *Ibidem*, mà 3, 17 de març de 1648.

tamaria,⁹⁵ tenien entre el seu servei domèstic serventes. El patriciat urbà marcava la pauta de comportament que la resta de la societat seguia.

El món del comerç estava representat per set mercaders, dos botiguers, dos carnisers, un olier, un corredor d'orella i un altre corredor, és a dir tant comerciants a l'engròs com especialitzat i a la menuda. Els mercaders eren el difunt Valentí Maymo amb la donzella Maria Tora,⁹⁶ els Cardoso –Manel amb la donzella Maria Ortiz,⁹⁷ els difunts Francesc amb Maria Pasqual⁹⁸ i un altre amb la casada Úrsula Pasqual–,⁹⁹ Agustí Llobet amb la casada Esperança Climent,¹⁰⁰ Jeroni Pajes amb Felipa Vergara¹⁰¹ i Pere Traver amb Francesca Iturvi.¹⁰² Els dos botiguers tenien cadascú la seua serventa, Francesc Esteve la donzella Teresa Vicenta Perales¹⁰³ i Josep Henric la donzella Maria Anna Marco.¹⁰⁴ Els dos carnisers tampoc perdien comba. Pere Otey havia tingut en casa Joana Maria Sarrió¹⁰⁵ i Joan Navarro Sebastiana Garcia.¹⁰⁶ El corredor d'orella Felip Fulla havia contractat la donzella Úrsola Trullent¹⁰⁷ i l'altre corredor, Bertomeu Inglés, Librada Viel.¹⁰⁸ L'olier Josep Gisbert havia tingut a casa servint la donzella Merenciana Balthasar.¹⁰⁹

Cinc de les sol·licitants havien estat contractades únicament per membres del clergat secular masculí –quatre mossens i un canonge de la seu– i cap pel clergat femení com si n'havíem vistes al llarg dels sis-cents.¹¹⁰ Maria Pelliser havia treballat per al canonge de la seu Miquel Jeroni Pérez d'Istella.¹¹¹ Úrsola Francesca Casanya havia servit a casa del mossén Alexandre Lescano.¹¹² El mateix ho havia fet Paula Pròsper pel mossén Andreu Cabrerà,¹¹³ Sebastiana pel mossén Jaume Camps,¹¹⁴ i Àngela Vicent pel mossén Antoni Joan Pérez.¹¹⁵

⁹⁵ *Ibidem*, mà 5, 20 de juny de 1648.

⁹⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 3, 23 d març de 1647.

⁹⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 2, 14 de febrer de 1648.

⁹⁸ *Ibidem*, mà 6, 17 d'agost de 1648.

⁹⁹ *Ibidem*, mà 7, 22 de setembre de 1648.

¹⁰⁰ *Ibidem*, mà 8, 13 d'octubre de 1648.

¹⁰¹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 8, 7 de novembre de 1647.

¹⁰² *Ibidem*, mà 2, 8 de març de 1647.

¹⁰³ *Ibidem*, mà 5, 1 de juliol de 1647.

¹⁰⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 2, 14 de febrer de 1648.

¹⁰⁵ *Ibidem*, mà 10, 23 de desembre 1648.

¹⁰⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 4, 25 de maig de 1647.

¹⁰⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 30 de març de 1648.

¹⁰⁸ *Ibidem*, mà 10, 23 de desembre de 1648.

¹⁰⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 4, 8 de maig de 1647.

¹¹⁰ Isabel Amparo Baixauli Juan, *El treball femení...*, pp. 154-156.

¹¹¹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 14 de juny de 1647.

¹¹² *Ibidem*, mà 4, 5 de juny de 1647.

¹¹³ *Ibidem*, mà 5, 6 de juliol de 1647,

¹¹⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 7, 25 de setembre de 1648,

¹¹⁵ *Ibidem*, mà 2, 14 d febrer de 1648,

Cinc llauradors i un pastor havien tingut a casa una serventa. La donzella Maria Oliver havia treballat per al llaurador Esteve Sabater a Russafa.¹¹⁶ Úrsula Trullent, a casa de Josep Valls.¹¹⁷ Maria Julià a can Cristòfol Carseller, llaurador de Foios.¹¹⁸ La difunta donzella Bàrbera Pons havia treballat tant en casa del difunt llaurador, Montserrat Albert,¹¹⁹ com la del llaurador Francesc Bayarri.¹²⁰ La donzella Anna Maria Catre va conviure i treballar en casa del pastor Pere Morell.¹²¹

El pes dels artesans com a contractants va baixar percentualment respecte a les dades de tot el segle XVII. Estem davant un contingent que no viuria el seu millor moment econòmic, més bé el contrari. Entre els contractants artesans predominen els del sector tèxtil, especialment el seder que tenia a la ciutat de València un gran protagonisme i gran vitalitat econòmica. Dotze artesans tèxtils havien estat contractants, d'ells onze es vinculaven al món seder (quatre torcedors, quatre velers, dos passamaners i un llister) i un sastre. Tres representants de la pell (paraire, peller i guanter) i els altres cinc artesans (fuster, argenter, sabater, palmiter i organista). Les dades ens permet entreveure el ventall d'especialització artesanal i la seua capacitat econòmica. Un bon exemple fou la donzella Maria Anna Lobe. Ella va treballar per a tres artesans (el sabater Joan Hernández i els velers Francesc Forment i Pere Alcalà).¹²² Com la donzella Úrsula Trullent servint en les cases de dos artesans (el paraire Josep Dols i el peller Gregori Querol).¹²³ La donzella Anna Sans hi va treballar tant en casa de l'argenter Francesc Trilles com en la del sabater Joan Navarro.¹²⁴ Els velers, Josep Casses havia tingut a sa casa servint la donzella Anna Maria Adam¹²⁵ i Vicent Martínez la donzella Anna Martínez.¹²⁶ Altres artesans de la seda són els torcedors, quatre d'ells tenien una serventa: Francesc Blasco la donzella Anna Maria de l'Ostal,¹²⁷ Batiste Cubedo Josepa Penarroja,¹²⁸ Joan Àngel Fabregues, Agueda Biel¹²⁹ i Diego Talamantes Maria Garcia.¹³⁰ Seguint el sector seder, el passamaner Balthasar Suburbano havia contractat anys enrere la donzella Maria Ortiz¹³¹ i l'altre

¹¹⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 1 de febrer de 1648,

¹¹⁷ *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648,

¹¹⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 8, 21 de desembre de 1647,

¹¹⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 6, 27 de juliol de 1648,

¹²⁰ *Ibidem*, mà 8, 13 d'octubre de 1648,

¹²¹ *Ibidem*, mà 3, 28 d'abril de 1648,

¹²² *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648,

¹²³ *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648,

¹²⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 12 de juliol de 1647,

¹²⁵ *Ibidem*, mà 5, 14 de juny de 1647,

¹²⁶ *Ibidem*, mà 4, 28 de maig de 1647,

¹²⁷ *Ibidem*, mà 7, 26 de setembre de 1647.

¹²⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 25 de gener de 1648.

¹²⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 1, 28 de gener de 1647.

¹³⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 8, 21 d'octubre de 1648.

¹³¹ *Ibidem*, mà 2, 14 de febrer de 1648.

passamaner Jordi López la donzella Isabel Joan Canygral.¹³² La donzella Maria Vergara havia servit en casa del llister Maurici Sobrevals.¹³³ Per a acabar amb el sector tèxtil, dues serventes de sastres, la donzella Josepa Montagut en can Domingo Fermín¹³⁴ i la donzella Vicenta Canduc en can Jeroni Martorell Espasa.¹³⁵ Anys enrere el guanter Pere Febrer havia contractat la donzella Isabel Garcia,¹³⁶ el fuster Jeroni Crespo la donzella Caterina Aguilar,¹³⁷ el palmer Joan del Rio Jerònima Gisbert¹³⁸ i l'organista Antoni Mauri la donzella Caterina Gómez.¹³⁹

TREBALL DOMÈSTIC FEMENÍ I EL CONSUM

La disposició de recursos econòmics era essencial per a enfrontar quan venien maldades. Les famílies amb menys recursos tenien amb les seues filles un coixí econòmic, enviant-les a servir quan tenien sis o set anys, valent-se per si mateixa gràcies al seu treball. Moltes de les xiquetes deixaven la casa paterna per a no tornar-hi, pel camí aconseguien una xarxa de lligams solidaris i recursos econòmics. Les famílies les deixaven anar xiquetes i quan hi tornaven eren unes dones dretes i fetes, a més i sobretot, duïen baix del braç recursos econòmics, unes quantes lliures, per a consumir. Aquelles xiquetes venien fetes unes dones per a casar-se. Els dies de servir es traduïen en recursos per a consumir i la seua tornada significava per a les famílies rescatar-los.

Durant 1647 i 1648 es van presentar quasi noranta sol·licituds. Per a trobar el consum diferenciat en temps de contagi tenim dues vies metodològiques: la quantitativa –comparant dades percentuals– i la qualificada, a partir de dades biogràfiques concretes. La comparació de percentatges ens evidencia les diferències i ens permet entreveure pautes de comportament ben diferenciades. Podíem pensar que la malaltia i la mort en temps de pesta serien els motius amb major pes que al llarg dels sis-cents. Però les dades ens expliquen una altra cosa, els motius amb major pes percentual als anys 1647-1648 eren la majoria d'edat, la necessitat i tornar-se a casa amb quasi el setanta per cent. Aquest comportament s'explica per ser peremptori finançar les despeses bàsiques –alimentació, vestir i calçat– i anar-se'n al poble. En temps de pandèmia, l'objectiu era aconseguir i reunir recursos per a sobreviure al contagi.

¹³² *Ibidem*, mà 6, 23 de juny de 1648.

¹³³ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 4, 21 de maig de 1647.

¹³⁴ *Ibidem*, mà 4, 16 de maig de 1647.

¹³⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 24 de març de 1648.

¹³⁶ *Ibidem*, mà 10, 23 de desembre de 1648.

¹³⁷ *Ibidem*, mà 6, 27 de juliol de 1648.

¹³⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 2, 25 de febrer de 1647.

¹³⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 10, 24 de desembre de 1648.

FIG. 5. MOTIUS PER A RECLAMAR LA SOLDADA

	1647-		1648		1600-		1700	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1. Majoria d'edat	48	53,93	1.178	23,94				
2. Matrimoni	14	15,73	1.882	38,24				
3. Necessitat	9	10,11	463	9,41				
4. Mort	7	7,87	758	15,40				
5. Malaltia	5	5,62	379	7,70				
6. Tornada a casa	5	5,62	71	1,44				
7. Altres	1	1,12	11	0,22				
Total	89		4.921					

Font: Llibre *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*. A.R.V, Governació, Judiciari.

La majoria d'edat era el motiu amb major pes percentual quasi un 54 per 100 durant la pesta front a poc menys d'un 24 per 100 dels sis-cents. Elles i les seues famílies necessitaven els diners per a fer front a les despeses i no en podien esperar més. Les quaranta vuit sol·licituds eren un crit d'auxili d'aquelles xiquetes que s'havien fet grans servint i ara necessitaven els recursos per a sustentar-se i viure en temps de pesta. Algunes havien passat per diverses cases com la donzella Úrsola Trullent, en quatre (les del pare Josep Dols, del corredor d'orella Felip Fulla, del peller Gregori Querol i el llaurador Josep Valls),¹⁴⁰ la donzella Maria Pelliser, en tres (les del ciutadà Gabriel Linyan, del canonge de la seu Miquel Jeroni Pérez d'Istella i de don Joan Milà),¹⁴¹ la donzella Maria Anna Lobe, en tres (les del sabater Joan Hernández, dels velers Francesc Foment i Pere Alcalà),¹⁴² la donzella Josepa Penarroja en dues cases (les del notari Andreu Miquel¹⁴³ i del torcedor de seda Batista Cubedo),¹⁴⁴ la donzella Maria Ortiz, en dues (les del mercader Manuel Cardoso i del passamaner Batista Surbano).¹⁴⁵ Totes elles (Úrsola

¹⁴⁰ *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648.

¹⁴¹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 14 de juny de 1647.

¹⁴² ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 30 d'abril de 1648.

¹⁴³ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 7, 2 d'octubre de 1647.

¹⁴⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 25 de gener de 1648.

¹⁴⁵ *Ibidem*, mà 2, 14 de febrer de 1648.

Trullent, Maria Pelliser, Maria Anna Lobe, Josepa Penarroja i Maria Ortiz) aconseguien reunir unes lliures per a sobreviure i viure quan no hi havia cases on treballar i la pesta regnava per la ciutat.

Si bé, en altres temps el matrimoni era un motiu de gran pes no durant l'epidèmia. Amb la il·lusió de què un dia casarien les filles, les famílies les enviaven a servir i amb les lliures que guanyarien reunirien un dot per a casar-se.¹⁴⁶ Durant 1647 i 1648 les necessitats futures foren esborrades per les presents més peremptòries. Així s'evidencia en el pes percentual del matrimoni com a motiu, quasi un 16 per 100 durant el contagi quan arribava a poc més d'un 38 per 100 durant el sis-cents. Aquelles dones sol·licitants que argumentaven el matrimoni com a motiu estaven ja casades, unes s'havien casat amb llauradors com Isabel Company amb Joan Ruescas,¹⁴⁷ Úrsola Sancho amb Josep Ripoll,¹⁴⁸ Maria Herrero amb Josep Torrijo,¹⁴⁹ Maria Garrigues amb Josep Bellvi,¹⁵⁰ Úrsola Pasqual amb Nofre Munyós,¹⁵¹ Josepa Civera amb Joan de Mondexa,¹⁵² Serafina Estrada amb Josep Morera,¹⁵³ i Anna Colàs amb Joan Marín.¹⁵⁴ Unes altres s'havien casat amb artesans com Àngela Vicent amb el xalmer Josep Palacios,¹⁵⁵ Candia Sorribes amb el ferrer Gaspar González,¹⁵⁶ Esperança Climent amb el cotxer Josep Ruiz,¹⁵⁷ Maria Tora amb un altre cotxer Antoni Pradella¹⁵⁸ i Maria Garcia amb l'infançó Josep de Maella.¹⁵⁹

Per entendre quina repercussió va tindre el temps de la pesta sols cal conèixer els arguments del pare d'Isabel Nicolau, Roque. Per culpa de l'epidèmia, Isabel havia eixit de can Pere Ivars, ara Roque la tenia a casa i l'havia de vestir i alimentar, a més havia abandonat València a corre-cuita per la pesta sense res.¹⁶⁰ Com ell, moltes famílies s'hi van trobar amb la filla a casa, menys recursos i més despeses, a més de poder emmalaltir i perdre la vida. El

¹⁴⁶ I. A. Baixauli Juan, "El treball com a domèstiques...", *Casar-se...*, pp. 37-51.

¹⁴⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 1 de febrer de 1648.

¹⁴⁸ *Ibidem*, mà 3, 16 de març de 1648.

¹⁴⁹ *Ibidem*, mà 2, 5 de març de 1648.

¹⁵⁰ *Ibidem*, mà 7, 12 de setembre de 1648.

¹⁵¹ *Ibidem*, mà 7, 22 de setembre de 1648.

¹⁵² *Ibidem*, mà 7, 26 d'agost de 1648.

¹⁵³ *Ibidem*, mà 5, 20 de juny de 1648.

¹⁵⁴ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 1, 8 de gener de 1647.

¹⁵⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 2, 14 de febrer de 1648.

¹⁵⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 3, 12 d'abril de 1647.

¹⁵⁷ *Ibidem*, mà 8, 13 d'octubre de 1647.

¹⁵⁸ *Ibidem*, mà 7, 9 d setembre de 1647.

¹⁵⁹ *Ibidem*, mà 8, 21 d'octubre de 1647.

¹⁶⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 8, 27 d'agost de 1648: "...Roque Nicolau, llaurador de Mançanera, pare y legítim administrador de Isabet Nicolau, donçella, nou lliures setze sous y huit diners.consta requirent ésser pare y legítima administrador de la dita Isabeth Nicolau y que la té en sa casa y té necessitat de repretar-la per haver exit de casa de son amo mal vestida per haver-se-la'n portada en lo any propasat en lo temps del contagi".

relat de Roque ens descriu quina era la situació de les serventes durant la pesta 1647-1648 i ens permet construir un discurs sobre l'impacte de la pesta en el treball domèstic femení. Les serventes perdien el seu treball amb conseqüències econòmiques per a elles i els seus. A partir d'ara les famílies havien de fer front a les despeses d'un altre membre, a més d'haver perdut una font de recursos per al consum, quan sobrevivia, dia a dia, com a únic patrimoni el seu treball.

Ni la malaltia ni la mort tenien un major pes percentual que al llarg de la centúria. De les cinc sol·licitants malaltes, tres tenien al darrere les seues mares, Paula Prósper Paula Candell,¹⁶¹ Teresa Ferrandiz la vídua Petronel·la Casanova¹⁶² i Maria Oliver Isabel Joan Torrent,¹⁶³ i una altra la institució del Pare d'orfes, Jacinta González.¹⁶⁴ La cinquena, Àgueda Biel estava impossibilitada des de 1646.¹⁶⁵ Amb els diners totes elles volien pagar les visites del metge, les pràctiques del cirurgià i les medicines, sense oblidar l'alimentació i altres necessitats. No podem oblidar que la malaltia era una discapacitat per a treballar. Elles perdien ingressos i augmentaven les despeses.¹⁶⁶

Set serventes havien perdut la vida, víctimes de l'epidèmia o de qualsevol altra malaltia. De ben cert no ho sabem perquè a la documentació no s'indica però alguna ho seria. Cada defunció amagava una vida d'una dona. Entre els havers de totes elles estava els guanys del seu treball, recurs econòmic que es faria ús per al seu soterrament i complir amb els ritus catòlics, misses i oracions per a la salvació de la seua ànima. Si sobrava alguna cosa, es repartia entre els seus.

Per a concloure, tant les difuntes com les malaltes sols tenien com a recurs el coixí econòmic que representava els guanys de les cases on havien servit. Amb aquest recurs, unes podien fer-lo servir per a la salvació de l'ani-

¹⁶¹ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 6 de juliol de 1647.

¹⁶² *Ibidem*, mà 8, 10 d'octubre de 1647.

¹⁶³ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 1 de febrer de 1648.

¹⁶⁴ *Ibidem*, mà 2, 13 de març de 1648, f. 92: "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Instant y requirent Vicent Enguera, porter del tribunal del Pare de ofens. Attès que per ocular inspecció se ha vist la dita Jacinta González estar malalta y depullada...".

¹⁶⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 1, 28 de gener de 1647: "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Instant y requirent Jusep Forès, pare de ofens de la present ciutat. Vista una tachació feta per dit requirent en dit nom en lo primer del mes de agost de l'any propassat 1646 ab la qual *de ductis de ducendis* tacha per soldada guanyada per Agueda Biel de Montalván en la casa y servey de Joan Àngel Fabregues, torcedor, setze lliures. Attès que per ocular inspecció és veu la dita requirent estar despullada y baldada y impossibilitada de servir en ninguna part, per lo qual li és forçós anar-se'n a sa terra y ha constatat tenir de present comodat per a anar-se'n. Perço providet y ab la present condempna al dit Joan Àngel Fabregues, torcedor, en què dins tres dies done y pague al dit requirent en dit nom les desusdites setze lliures de dita soldada per a què aquell com a pare de ofens la reprete a la dita Agueda Biel, de tal manera que li pareixera ser menester *facta* confeisiones per aquell *Receptum* Salvador".

¹⁶⁶ I. A. Baixauli Juan, "Les malalties: incapacitació per al treball domèstic", *El treball...*, pp. 365-381.

ma amb misses i altres per a curar-se de les malalties diagnosticades pels doctors, les medecines i les cures que podien pagar-se. Isabel Àlvaro podia haver estat una víctima de l'epidèmia. La mort la va trobar desprevinguda sense haver fet testament i la família, el pare Miquel Jeroni Àlvaro, un sastre d'Ares d'Alpuente, i les seues germanes menors, en tenia dret a heretar.¹⁶⁷

Quan mor Francesca Alemany tenia a les seues espatlles tota una trajectòria laboral. Sabem que uns anys abans de l'epidèmia el seu cunyat, l'escopeter Beltrán Bonell, havia sol·licitat en el seu nom una soldada en casa del llaurador Pere Gomis i la seua muller Francisca Martí perquè n'havia mort el amo i cap de família, generant un terrabastall familiar i laboral. De fet, Francesca havia viscut en casa del cunyat quan a la mor de Gomis havia deixat la casa.¹⁶⁸ Durant l'episodi de la pesta 1647-1648, possiblement es contagiarà com altres i moris. Des de la mort del llaurador Gomis Francesca havia treballat en altres cases, les del ciutadà Vicent Funés¹⁶⁹ i de la vídua Josepa Besto de Palau.¹⁷⁰

Una altra morta durant la pesta fou Francisca Pérez. El seu germà Vicent Pérez va sol·licitar el pagament de les tres lliures guanyades per ella en casa del ciutadà Llorens Carbonell.¹⁷¹ Un altre germà, el llaurador de Viver Thomàs Verges, va reclamar les onze lliures que Úrsula va guanyar en casa

¹⁶⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 2, 12 de febrer de 1648, f. 52: "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Present y ohits a Miquel Gerony Àlvaro, sastre de Ares de Alpuente, així en son nom propi com de pare y legítim administrador de sos fills en menor edat constituïts: Maria Àlvaro y Anna Àlvaro, doncelles, fetes major de vint anys de una, a Joan Batiste Navarro, de altra. Atès que *inter partes non dubitatur* que Isabeth Àlvaro, doncella, és morta y pasada de la present vida en la altra ni de què aquella fos filla y germana, *respective* dels desusdits y que és morta *intestada*, per la qual rahó *a jure* suceheix en los desusdits pare y germans, *respective*, de dita difunta en los béns de aquella".

¹⁶⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2046, mà 1, 21 de gener de 1642, f. 20 r: "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Presents y ohits a Beltran Bonell, escopeter, de una y a Antoni Crespans, mercader, curador dels fills y hereus de Pere Gomis, laurador, y Francisca Martí, còniuges de altra. Pretent-se per part del dit Beltran Bonell que Francesca Alemany, cunyada de aquell, ha servit en la casa dels dits còniuges cert temps per lo qual tacha lo pare de ofens de la present ciutat haver-se-li de donar tres lliures tres sous y quatre diners, y que així fos condemnat lo dit curador en haver de pagar aquelles. E pretenent-se per dit curador que la dita Francisca Alemany és menor de edat y no pot cobrar dita cantitat e replicant-se per dit Beltran que aquell té en sa casa a la dita Francisca Alemany y li ha de donar altres cantitats per a quant se case. Perço proveix que lo dit cura infrascrit done y pague al dit Bonell les dites 3 lliures 3 sous 4 *facta confesione* per aquell per a què les tinga encomanada y les done a la dit Francisca Alemany essent aquella capaz per a cobrar-les".

¹⁶⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 31 d març de 1648.

¹⁷⁰ *Ibidem*, mà 3, 31 de març 1648.

¹⁷¹ *Ibidem*, mà 6, 21 de juliol de 1648: "...requerent Vicent Pérez, marmesor de la ànima de Francisca Pérez, *quondam* doncella, sa germa, consta de la marmesoria ab decret fet y provehit per lo official de causes pies de la present ciutat en 27 de juny proposat del corrent any. Atès que ab dit decret consta la dita Francisca Pérez ésser morta y haver-li adjudicat la desusdita cantitat per la sua ànima".

de Dionis Castelló.¹⁷² De les set mortes, Bàrbera Pons podia ser una de les persones contagiades com el llaurador Monserrat Albert per a qui servia. Els esparters Miquel Carraz i Josep Bueno donaren testimoni de la seua mort.¹⁷³ També Bàrbera havia servit en casa del llaurador Francesc Bayarri.¹⁷⁴ Felipa Vergara havia mort i sols tenia com a patrimoni la soldada guanyada a casa del mercader Jeroni Pagés per a salvar la seua ànima, segons el ritus catòlic.¹⁷⁵ Una altra donzella morta fou Maria Julià com sabien la seua germana Polònia i el velluter Pere Trosell. Ella havia treballat per al difunt llaurador de Foios, Cristòfol Carceller.¹⁷⁶

LES ANADES I VINGUDES PER LES CASES. LES TRAJECTÒRIES LABORALS

Un dels objectius d'aquest article com en altres estudis¹⁷⁷ era reconstruir les trajectòries laborals de moltes serventes de la València dels sis-cents. Una de les trajectòries laborals més completes que tenim és la d'Úrsola Trullent. Ella va passar per quatre cases: les del corredor d'orella Felip Fulla,¹⁷⁸ del llaurador Josep Valls,¹⁷⁹ del paraire Josep Dols i del peller Gregori Querol.¹⁸⁰ Qui era aquesta dona, no sabem gran cosa d'ella. Era major d'edat, tenia més de vint anys, i donzella, és a dir fadrina. Desconeixem qui eren els seus progenitors ni el seu origen geogràfic. Però Úrsola no estava sola perquè tenia el recolzament de la vídua Jacinta Roca i d'Almar, una dona casada, i el sabater Bertomeu Sastre. L'una i l'altre van testimoniar al seu

¹⁷² *Ibidem*, mà 5, 13 de juny de 1648, f. 202 r: "...requirient Thomàs Verges, llaurador de la vila de Vivel, fill i procurador de Úrsola Alòs y de Verges, *etiam*, procurador de mossèn Jusep Vilanueva, preverre, vicari perpetuo de la església de dita vila, marmesor de la ànima de la *quondam* Úrsola Verges, donzella. Attès que ab certificatòria feta per dit Joan del Toro, notari, en 15 de febrer proposat del corrent any *recepta ut supra* constar y app.ar la dita Úrsola Verges ésser morta y pasada de la present vida en la altra y que es deixa per la sua ànima la soldada".

¹⁷³ *Ibidem*, mà 6, 27 de juliol de 1648: "...requirient Isabeth Anna Martínez com hereua y marmesora de la ànima de la *quondam* Barbera Pons...".

¹⁷⁴ *Ibidem*, mà 8, 13 d'octubre d 1648: "...requirient Isabeth Anna Martínez mare hereua y marmesora de la anima de la *quondam* Barbera Pons".

¹⁷⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 8, 7 de novembre de 1647: "...requirient Magdalena Torrent, marmesora de la anima de Felipa Vergara, *quondam*, ab nominació feta per lo Senyor official aço 5 dels present mes e any. Attès que per la desusdita nominació consta la dita Felipa Vergara ésser morta y haver adjudicat dita soldada per a bé de la sua anima".

¹⁷⁶ *Ibidem*, mà 8, 21 de desembre de 1647, "...instant Phelip Martínez, llaurador, habitant de València, en nom de marmesor de la anima y béns de Maria Julià, *quondam*, consta de dita marmesoria ab lo últim testament de la dita rebut per Arsis Heredia, notari, en 9 dels presents".

¹⁷⁷ I. A. Baixauli Juan, "La mirada dels altres. El treball domèstic femení a la València dels segle XVII-XVIII", *Afers* (en premsa), *El treball domèstic...*, "El treball domèstic femení a la València dels sis-cents...", pp. 133-156.

¹⁷⁸ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 30 de març de 1648.

¹⁷⁹ *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648.

¹⁸⁰ *Ibidem*, mà 3, 30 de març de 1648.

favor, reforçant el motiu de les seues sol·licituds, la majoria d'edat. Jacinta i Bertomeu la coneixien de ben a prop i formaven part del seu cercle més proper i solidari. Sabem que el 30 de març de 1648, en plena epidèmia, va sol·licitar quatre soldades que foren taxades pel Pare d'orfes en diferents anys (1637, 1642, 1645 i 1647). El muntant sol·licitat arribava un total de quaranta cinc lliures, xifra gens menyspreable. Amb aquestes lliures Úrsola podia encaminar la seua vida, deixant al darrere els seus anys d'afermanda per encetar una nova etapa. Per les dades que tenim, la data de la taxació, sabem que va encetar la vida laboral en casa del pairare Josep Dols, per a continuar en la del peller Gregori Querol, després la del corredor d'orella Felip Fulla i per acabar a la del llaurador Josep Valls. Fins 1648 les anades i vingudes no responien a cap estratègia ni cap ascens com la de Polònia Seu,¹⁸¹ anava d'ací cap allà, sobrevivint sense família.

Unes altres es centaven en les cases de l'oligarquia urbana. Un bon exemple era la trajectòria de la donzella Maria Pellisser pel patriciat. Coneixem de les anades i vingudes per tres cases; la del ciutadà Gabriel Linyan,¹⁸² la de don Joan Milà¹⁸³ i la del canonge de la Seu, Miquel Jeroni Pérez d'Is-tella.¹⁸⁴ Unes altres es centaven en cases artesanes com és el cas de la donzella Maria Anna Lobe en tres cases; la del sabater Joan Hernández i les dels velers Francesc Foment i Pere Alcalà.¹⁸⁵ Per acabar, hi havia algunes que havien treballat en cases de diversos grups socio-econòmics com Josepa Penarroja en les cases del notari Andreu Miquel,¹⁸⁶ i del torcedor de seda Batista Cubedo,¹⁸⁷ i Maria Ortiz en les cases del mercader Manuel Cardoso i del pas-samaner Batista Surbano.¹⁸⁸

De Francesca o Francisca Bayarri en sabem la seua trajectòria laboral perquè va morir el 1647. Primer va servir en casa del llaurador Pere Gomís i Francisca Martí. La va haver d'abandonar a corre-cuita quan encara era menor per la mort del cap de família. Durant un temps el cunyat, l'escopeter Beltran Bonell, es feu càrrec d'ella,¹⁸⁹ però no per un període molt llarg.

¹⁸¹ I. A. Baixauli Juan, *El treball domèstic...*, "El treball domèstic...".

¹⁸² ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 5, 16 d'abril de 1647.

¹⁸³ *Ibidem*, mà 5, 16 d'abril de 1647.

¹⁸⁴ *Ibidem*, mà 5, 16 d'abril de 1647.

¹⁸⁵ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 30 d'abril de 1648.

¹⁸⁶ ARV, Governació, Judiciari, 2.059, mà 7, 2 d'octubre de 1647.

¹⁸⁷ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 1, 25 de gener de 1648.

¹⁸⁸ *Ibidem*, mà 2, 14 de febrer de 1648.

¹⁸⁹ ARV, Governació, Judiciari, 2046, mà 1, 21 de gener de 1642 f. 20 r: "Lo Senyor Governador etc aconsellat etc. Presents y ohits a Beltran Bonell, escopeter, de una y a Antoni Crespans, mercader, curador dels fills y hereus de Pere Gomis, llaurador, y Francisca Martí, cònjuges de altra. Pretent-se per part del dit Beltran Bonell que Francesca Alemany, cunyada de aquell, ha servit en la casa dels dits cònjuges cert temps per lo qual tacha lo pare de orfens de la present ciutat haver-se-li de donar tres lliures tres sous y quatre diners, y que així fos condemnat lo dit curador en haver de pagar aquelles. E pretenent-se per dit curador que la

Abans de morir Francisca Bayarri va treballar per a la vídua Josepa Besto i de Palau¹⁹⁰ i després per al ciutadà Vicent Funès¹⁹¹ segons el testimoniatge del campaner Salvador Roldan i la vídua Josepà Melià i de Sunyer. Amb aquestes trajectòries tenim una imatge diversa.

* * *

Per a concloure, la pesta de 1647-1648 va afectar al dia a dia de tothom. També les serventes afermades van veure trastocades les seues vides. Unes van emmalaltir i morir, altres van sobreviure. Unes altres van perdre el treball, empenyent-les cap el poble i la casa paterna, com ens havia relatat Roque.¹⁹² Totes estaven necessitades de recursos i coixins econòmics com ara les seues/soldades i en van haver de recórrer per a entomar les maldades i poder sustentar-se i sobreviure a la malaltia, pobresa i misèria, a més d'ajudar a la família. Entre 1647 i 1648 es vivia temps difícils i complicats, cadascú mirava per ell mateix, també aquestes joves serventes. Les de fora de la ciutat de València pretenien reunir els seus estalvis/soldada per a fer front les circumstàncies i tornar al poble, lluny de l'epidèmia, per a reprendre la vida. Totes elles van veure trastocades les seues necessitats i van redreçar els seus coixins econòmics, soldades, per a motius peremptoris, la pesta i les seues conseqüències.

dita Francisca Alemany és menor de edat y no pot cobrar dita cantitat e replicant-se per dit Beltran que aquell té en sa casa a la dita Francisca Alemany y li ha de donar altres cantitats per a quant se case. Perço proveix que lo dit cura infrascrit done y pague al dit Bonell les dites 3 lliures 3 sous 4 *facta confesione* per aquell per a què les tinga encomanada y les done a la dit Francisca Alemany essent aquella capaz per a cobrar-les”.

¹⁹⁰ ARV, Governació, Judiciari, 2.062, mà 3, 31 de març de 1648: “...requerent Pere Ortin, notari, marmesor de la anima de la *quondam* Francisca Alemany, doncella, consta ab nominació feta per lo ohidor de causes pies en 17 de mars proposat del corrent any dotze lliures quatre diners. clausula del testament rebut per dit Ortin en 27 de octubre de l'any proposat...”.

¹⁹¹ *Ibidem*, mà 3, 31 d'abril de 1648, “...Requerent Pere Ortin, notari, marmesor de la anima de la *quondam* Francisca Alemany, doncella, consta ab nominació feta per lo ohidor de causes pies en 17 de mars proposat del corrent any. Clausula del testament rebut per dit Ortin en 27 de octubre de l'any proposat”.

¹⁹² *Ibidem*, mà 8, 27 d'agost de 1648: “...Roque Nicolau, llaurador de Mançanera, pare y legítim administrador de Isabet Nicolau, la té en sa casa y té necessitat de repretar-la per haver exit de casa de son amo mal vestida per haver-se-la'n portada en lo any proposat en lo temps del contagi...”.

